

УДК 336 (631.1)

І. О. Іртищева,
д. е. н., професор,

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, м. Миколаїв

О. Є. Гросицька,
здобувач,

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, м. Миколаїв

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

У статті досліджено основні проблеми та особливості розвитку сучасної харчової промисловості України. Обґрунтовано основні пріоритетні напрями розвитку галузі в контексті забезпечення продовольчої безпеки країни.

In the article the basic problems and peculiarities of the modern food industry in Ukraine. The basic priorities of the industry in the context of food security.

Ключові слова: харчова промисловість, продовольча безпека, розвиток, конкурентоспроможність.

Key words: food industry, food safety, development and competitiveness.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Харчова промисловість є галуззю, що впливає на формування структури не лише агропродовольчої сфери, а й усього народного господарства України. Від рівня її розвитку, стабільності функціонування залежить стан економіки і продовольча безпека держави, розвиток внутрішнього і зовнішнього ринків, рівень життя населення.

ОГЛЯД (АНАЛІЗ) ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розвиток галузей харчової промисловості та їх вплив на рівень продовольчої безпеки країни досліджувались в працях провідних українських науковців: О.Г. Білоруса, П.П. Борщевського, В.І. Власова, Л.В. Дейнеко, А.О. Заїнчковського, С.М. Кваші, А.С. Лисецького, О.М. Могильного, М.П. Сичевського, Т.О. Осташко, П.Т. Саблука, Л.Г. Чернюк, О.В. Шубравської та інших українських вчених. Зважаючи на ґрунтовність вивчення зазначеної проблематики, актуальним є дослідження структурних особливостей харчової промисловості та їх впливу на рівень продовольчої безпеки.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є обґрунтування основних напрямів державного регулювання розвитку інтеграційних систем в агропродовольчій сфері.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Україна, в порівнянні з іншими європейськими державами, має найбільш сприятливий природний, людський, геополітичний та ресурсний потенціал для розвитку харчової промисловості, раціональне використання якого могло б забезпечити їй гідне місце на світовому та регіональному продовольчих ринках. Загострення продовольчої проблеми було зумовлене низкою негативних тенденцій, серед яких найважливішими були: скорочення виробництва, зростання безробіття, різке зростання виготовлення сільськогосподарської продукції і випуску продуктів харчування, обвальне падіння купівельної спроможності українського населення, істотне зростання обсягів імпорту продовольчих товарів та ін. [1, с. 247].

Країна виробляє значні обсяги різних видів продовольчої продукції та входить до першої десятки країн світу за показниками виробництва окремих видів зернових і зернобобових культур, цукрових буряків та цукру, соняшнику та соняшникової олії, картоплі, окремих видів плодоовочевої продукції, молока та яєць (табл. 1).

На сучасному етапі харчова промисловість посідає одне з провідних місць в економіці України. Так, частка сільського господарства у ВВП в 2008 р. складала 7,9 %, у 2009 р. — 8,3 %, у 2010 р. — 8,2 %, а частка харчової промисловості відповідно — 20; 17,8 та 18,0 %. Рівень рентабельності

Таблиця 1. Обсяги виробництва продукції харчової промисловості в Україні та світі, 2010 р.

Продукція	Виробництво, тис. т			Частка України, %		Ранг України у світі за часткою у виробництві
	у світі	у тому числі		у світі	в Європі	
		Європа	Україна			
Зернові та зернобобові	2327000	394050	56700	2,4	14,3	5
Соняшник	32950	7160	6772	20,5	94,5	1
Соняшникова олія	12440	3483	3030	24,3	86,9	1
Цукрові буряки	155963	109174	13691	8,8	12,5	7
Цукор	165100	15400	1805	1,1	11,7	9
Картопля	143800	72900	18705	13,0	25,6	7
М'ясо, всього	207113	52074	2059	1,0	3,9	18
Молоко свіже	708000	131000	11200	1,6	8,6	17
Масло	8423	1975	79	0,93	4	17
Яйця курячі, млн шт.	1208000	200000	17052	1,4	8,5	9
Риба	165100	1287	215	0,13	16,7	19

Складено та розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державний комітет статистики України; за редакцією О.Г.Осаулєнка. — Київ: ТОВ "Август Трейд", 2011. — С. 157;

Офіційний сайт ФАО [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.fao.org/>

підприємств сільського господарства значно зростає — від 14,7 % у 2009 р. до 23,2 % у 2010 р., але рентабельність підприємств харчової галузі падає — 5,4 % у 2009 р. проти 4,5 % у 2010 р.

У 2010 р. підприємствами харчової промисловості було вироблено продукції на 192154,1 млн грн., що демонструвало збільшення на 10 % обсягу виробництва порівняно з 2009 р. Значний приріст отримано у виробництві м'ясних напівфабрикатів — 23 %, цукру — 29 %, жирів — 7 %, молокопродуктів — 3,8 %. В той же час суттєво знизилось виробництво круп — на 16%, переробка фруктів та овочів — 24 %, виробництво сирів — 8 %, хліба та хлібобулочних виробів — на 1,2 %.

За даними Державного комітету статистики України, в 2011 р. спостерігається негативна тенденція у розвитку харчової промисловості, яка характеризується зниженням показників обсягу виробництва по основним продуктам харчування: ковбасні вироби — на 1,1 %, масло вершкове — на 4,3 %, сири — на 15 %, хлібобулочні вироби — на 6%, овочі — на 3,2 %, лише обсяг виробництва соняшникової олії зріс на 4,5 % [2].

У 2011 р. в Україні вперше було отримано позитивне сальдо торгового балансу по продуктам харчування з країнами ЄС — 198,2 млн дол., в попередньому 2010 р. ця цифра була від'ємною — 359,7 млн дол. Продовольчі товари з України експортуються до понад 40 країн світу. За 12 місяців 2011 р. експортовано продукції харчової та переробної промисловості на суму 7444,6 млн дол. США, що порівняно з минулим роком більше на 1383,7 млн дол. США, або на 22,8 %. З початку 2011 р. імпортовано основних видів продукції харчової та переробної промисловості на суму 4401 млн дол.

США. Порівняно з відповідним періодом минулого року їх імпорт збільшився на 12,6 %, або на 493,2 млн дол. США.

Найбільшу частку в експорті-імпорті продуктів харчування України займають Італія — 443,9 млн дол.; Іспанія — 404,4; Польща — 415,5; Нідерланди — 398,8; Німеччина — 397,7 млн дол. За 7 місяців 2011 р. Україна екпортувала в країни ЄС зерна на 512 млн дол.; масла — на 499,6 млн дол.; насіння масляних культур — на 241,5 млн дол.; відходів харчової промисловості — на 172,9 млн дол. Було імпортовано м'яса та субпродуктів на 91,3 млн дол.; овочів, фруктів, горіхів

— на 102,6 млн дол.; зерна — на 119,8 млн дол.; какао-бобів та шоколаду — на 81,7 млн дол.

З кінця 2011 року для України збільшено квоти в країнах ЄС по всім видам аграрної продукції. З одного боку, це забезпечує розвиток аграрного сектора економіки та розширення ринку сільськогосподарської продукції, але також характеризує сприйняття Європою України не як повноцінного конкурента у забезпеченні світу якісними продуктами харчування, а лише як джерело дешевої сировини для забезпечення власних потреб.

Основним напрямом соціально-економічного розвитку харчової промисловості є забезпечення населення якісними продуктами харчування. Україна має всі об'єктивні умови для створення конкурентоспроможної високорозвиненої індустрії продуктів харчування, яка спроможна задовольнити внутрішні потреби, гарантувати продовольчу безпеку країни та забезпечити значні надходження коштів від реалізації продукції на світовому ринку.

З метою забезпечення продовольчої безпеки в світі в жовтні 1996 р. на XXII сесії ГА ООН була ухвалена "Римська декларація про всесвітню продовольчу безпеку". На Міжнародному форумі з проблем продовольства (1996 р.) прийнято "План дій щодо вирішення проблем продовольства", спрямований привернути увагу всього людства до необхідності збільшення обсягів виробництва продукції до науково обґрунтованих, раціональних норм, поліпшення якості харчових продуктів.

Цими документами передбачено ряд заходів з виконання зобов'язань: забезпечити політичну, соціальну та економічну ситуацію, яка дозволяє створити оптимальні умови для використання

бідності і встановлення тривалого миру, який базується на рівноправній участі жінок та чоловіків, що є найкращим способом досягнення продовольчої безпеки для всіх; проводити політику, спрямовану на викорінення бідності і нерівності, забезпечення фізичного та економічного доступу для всіх і в усі часи до достатнього дієтично адекватного та повноцінного продовольства, а також його використання; проводити спільну та стійку політику в галузі продовольства, сільського, рибного і лісового господарства, а також розвитку сільських районів з високими і низькими потенційними можливостями, що є суттєво необхідним для адекватних і надійних поставок продовольства на рівні домашніх господарств, національному, регіональному і глобальному рівнях, а також боротися з сільськогосподарськими шкідниками, посухами і спустошенням з урахуванням багатofункціонального характеру сільського господарства; докласти всіх зусиль для того, щоб продовольство, торгівля сільськогосподарськими продуктами і загальна торгова політика сприяла продовольчій безпеці для всіх за допомогою справедливої і орієнтованої на ринок світової торгової системи; докласти зусиль для попередження і забезпечення готовності до стихійних лих і антропогенних надзвичайних ситуацій, а також забезпечення тимчасових і надзвичайних потреб у продуктах харчування таким чином, щоб сприяти відновленню, реабілітації, розвитку і створенню можливостей задоволення майбутніх потреб; сприяти оптимальному відновленню і використанню державних і приватних інвестицій для розвитку людських ресурсів, стійких продовольчих, сільськогосподарських, лісових систем, а також сільського розвитку в потенційно перспективних і малоперспективних районах; у співробітництві з міжнародним співтовариством здійснювати, контролювати і відстежувати виконання плану на всіх рівнях [3, с. 13].

Одним з найбільш серйозних питань функціонування харчової промисловості є проблема продовольчої безпеки. Оскільки забезпеченість населення продуктами харчування — це фактично забезпечення його життєдіяльності, то продовольча безпека стає домінуючим аспектом розвитку галузі. Національна продовольча політика, за визначенням ФАО, повинна досягати найбільш висо-

Таблиця 2. Споживання основних продуктів харчування населення України 2008—2010 рр., за рік кг/ос.

Продукти харчування	Раціональна норма споживання ВОЗ ООН, кг/рік	Роки			Індекс достатності споживання		
		2008	2009	2010	2008	2009	2010
М'ясо і м'ясопродукти	70,1	61,2	57,6	61,2	0,87	0,82	0,87
Хліб і хлібопродукти	120	115,2	111,6	111,6	0,96	0,93	0,93
Молоко і молокопродукти	359	271	237	229	0,75	0,66	0,64
Яйця, шт.	243	240	240	240	0,98	0,98	0,98
Риба і рибопродукти	8,3	17,5	15,1	14,5	2,1	1,8	1,7
Цукор	36,5	40,8	38,4	36	1,11	1,05	0,99
Олія	13,1	21,6	22,8	21,6	1,65	1,74	1,65
Картопля	96,7	100,8	96	91,2	1,04	0,99	0,94
Овочі та баштанні	140,3	111,6	121	114	0,79	0,86	0,8
Фрукти, ягоди	80,3	44,4	43,2	43,2	0,55	0,53	0,53

Складено та розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державний комітет статистики України; за редакцією О.Г. Осауленка. — Київ: ТОВ "Август Трейд", 2011. — С. 185.

кого ступеня самозабезпеченості, бо від кількості і якості споживаних продуктів харчування залежить здоров'я нації, працездатність і тривалість життя людини, її інтелект.

Критеріями продовольчої безпеки є виробництво 75—80 % загального обсягу основних видів продовольства за рахунок вітчизняних товаровиробників; споживання населенням біологічно повноцінної продукції з рекомендованим рівнем калорійності — не нижче 3000 Ккал на добу; створення продовольчих запасів на рівні 20% від загального обсягу споживання. Протягом останніх років в Україні спостерігається ситуація, коли баланс споживання основних продуктів харчування має значні відхилення від раціональних норм, рекомендованих у світі (табл. 2).

Динаміка споживання основних продуктів за 3 роки має тенденцію до зниження практично всіх показників. Значне відставання фактичного споживання від раціонального спостерігається по молоку і молокопродуктах — 64 %, овочах 80 % та фруктах 53 %. Близьким до раціональних норм є споживання хлібопродуктів, яєць та картоплі — більше 90 %. До того ж споживання риби та рибопродуктів перевищує рекомендовані стандарти майже в 2 рази. Все це свідчить про погіршення збалансованості раціону харчування по білкам, вітамінам, мінералам та іншим речовинам.

Аналіз показників виробництва основних продуктів харчування в розрахунку на одну особу виявляє ще гіршу картину (табл. 3). За 2010 р. власне виробництво м'яса, хліба та фруктів задовольняло лише половину потреб населення у продуктах. Виллов риби складав 218681 тонну, але фактично це визначило нульове забезпечення споживання за рахунок власних ресурсів. У той же час об-

Таблиця 3. Виробництво основних продуктів харчування на одну особу, 2010 р.

Продукти харчування	Раціональна норма споживання ВОЗ ООН, кг/рік	Вироблено за рік на одну особу/кг	Відношення до раціональних норм споживання
М'ясо і м'ясопродукти	70,1	24,6	0,35
Хліб і хлібопродукти	120	39,4	0,33
Молоко і молокопродукти	359	245	0,68
Яйця, шт.	243	372	1,5
Риба і рибопродукти	8,3	0,004	0
Цукор	36,5	39,3	1,1
Олія	13,1	66,1	5
Картопля	96,7	408	4,2
Овочі та баштанні	140,3	117	0,8
Фрукти, ягоди	80,3	38	0,5

Складено та розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державний комітет статистики України; за редакцією О.Г. Осаулєнка. — Київ: ТОВ "Август Трейд", 2011. — С. 161.

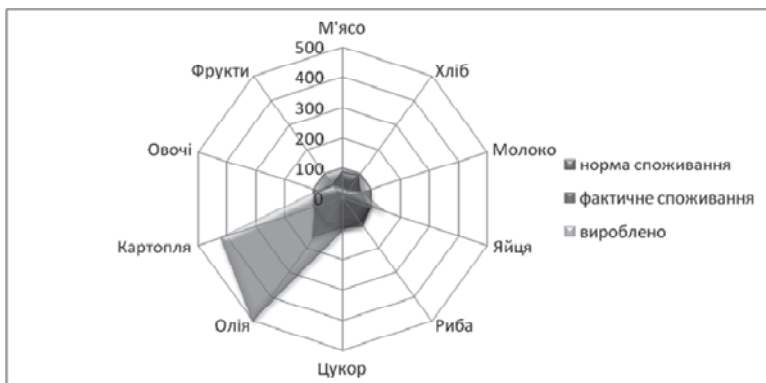

Рис. 1. Споживання та виробництво основних продуктів харчування на одну особу, %

сяги виробництва картоплі, олії, яєць та цукру на одну особу значно перевищують рекомендовані норми споживання цих продуктів.

Для визначення критеріїв продовольчої безпеки в країні слід ввести державну систему норм споживання, що регламентувала б основні нормативні рівні споживання населення: раціональний (нормативний), який використовується для соціально-економічних розрахунків, і мінімально необхідний — для гарантованого забезпечення населення в надзвичайних ситуаціях [4, с. 5].

В умовах відкритості національної економіки світові тенденції щодо наростання дефіциту продовольства і зростання цін можуть розглядатися як потужний виклик для українського аграрного виробництва. Ці тенденції можуть діяти як активний стимул поживлення сільгоспвиробництва та експорту сільгосппродукції, джерело додаткових фінансових ресурсів для розвитку та капіталізації сектору, підґрунтя для розкриття вітчизняного аграрного потенціалу як важливої та поки що недостатнім чином розкритої національної конкурентної переваги [5]. На рис. 1 графічно представлено характеристику балансу споживання основних продуктів харчування населенням та фактично вироблених обсягів продукції.

Самозабезпечення країни, задоволення потреб населення за рахунок власного виробництва основних продуктів харчування — це важлива умова продовольчої, а як наслідок, і економічної безпеки країни. Однак в умовах фінансової та виробничої кризи рівень самозабезпеченості можливо визначати не повнотою задоволення попиту на продукти харчування, а лише повнотою забезпечення нормативних потреб людини у цих продуктах. В перспективі ж необхідно прагнути до наближення платоспроможного попиту на продукти харчування до раціональних норм споживання.

ВИСНОВКИ

Зрозуміло, що ситуація, яка склалася, демонструє схильність харчової галузі до виробництва харчової продукції сировинного напрямку. Це дає більші можливості для експорту та не потребує додаткових витрат на виробництво готових до споживання продуктів. Але ж підприємства України, безумовно, мають потенціал забезпечувати внутрішній ринок високоякісними конкурентоспроможними продуктами харчування, тим самим гарантуючи необхідний рівень продовольчої безпеки.

Література:

1. Крисанов Д.Ф. Економіко-екологічні проблеми харчової промисловості України. — Київ: Ін-т НАН України, 2002. — 247 с.
2. Експрес-випуск. Виробництво найважливіших видів промислової продукції по місяцях 2010, 2011 і 2012 років [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>
3. Григорьев Е. Деятельность международных организаций по проблеме продовольственной безопасности // Международный сельскохозяйственный журнал. — 1997. — № 6. — С. 13.
4. Лукинов І.І. Продовольча безпека у світовому вимірі // Економіка АПК. — 2001. — № 4. — С. 3—11.
5. Ризики світової продовольчої кризи та виклики для України Аналітична записка / [Жаліло Я.А., Собкевич О.В., Русан В.М., Юрченко А.Д., Клименко І.В., Скороход В.О., Ус І.В.]. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/articles/362/> *Стаття надійшла до редакції 11.05.2012 р.*